

A honfoglalásról – még mindig paradigmaváltáson innen

A honfoglalás millicentenáriuma alkalmat adott a szakembereknek, hogy összefoglalják, mit is tudunk a kelet-európai térség kora középkorának e fontos eseménysorozatáról. Nézzünk szembe a ténnyel: rendszerbe foglalható módon keveset, koncepcionálisan szinte semmit. Kevés az új forrás. A tárgyi ismeret lassan és egyenetlenül bővül. Ezért sajnálatos módon a honfoglalással kapcsolatban sok minden csak valószínű. Még több, ami esetleg úgy történhetett. A spekulációt pedig egyelőre továbbra sem lehet kiiktatni a téma kapcsán. A legjobb magyar koraközépkor-kutatók, elsősorban a két iskolaalapító, Györffy György és Kristó Gyula ezért ajánlják a legnagyobb óvatosságot a honfoglalással kapcsolatos szemléletformáló és ismeretközvetítő munkához. Mit jelent mindez a pedagógus számára?

Ha azt vesszük némi borúlátással szemügyre, mit tesz – mit tehet – hozzá a millicentenáriumi szakirodalom a pedagógusok honfoglalás-képéhez, nem tekinthetünk el néhány figyelmeztető tudás- és szervezetszociológiai tényezőtől.

A honfoglalás-kép pedagógiai recepciója

Meghatározó körülménynek kell vegyük, hogy a hazai középkor-kutatás évtizedes reneszánsza még nem éreztheti számottevően befolyását a történelemtanárookra. Az ő középkor-műveltségük, latinnyelv-tudásuk, érdeklődésük kisebb, mint volt elődeiké 1948 előtt, de elmarad a kívánatostól a megindult oktatási korszerűsítés szempontjából is. Még kevesebbet tudnak a nomadizmusról, s azon belül az iráni és török népek történelméről, amelyek meghatározó befolyást gyakoroltak a magyarság nomád életformájára. A legutóbbi két tanárnemzedéknek ezenfelül hiányos a kritikai-filológiai felkészítettsége is. Pedig erre a megszűrő képességre most, 1989 után, az önképzés megnőtt szerepe miatt, de a megnövekedett tanári autonómia okán is szüksége lenne.

Ellentmondást hordoz magában a negyedik szociológiai tényező. A mai pedagógusok történelemszemlélete a marxista formációelméleten csiszolódott, az pedig

nagy súlyt helyezett a társadalmi-történelmi átmenetek természetének feltárására. Tegyük hozzá, a képzés az utóbbi két évtizedben a hegeli-marxi fejlődésgondolatnak nem vulgáris, hanem igényes változatát adta tovább a felsőoktatásban. Valami mégis elromlott a történelem-filozófia gépezetében, mert a tanárok, akiknek most kellene fokozatosan elszakadniuk a marxista történelemfilozófia és -módszertan elveitől, a most meghatározó eklektikus metatörténelmi elveket éppen a tananyag átmeneti helyzeteket bemutató fejezeteiben nem tudják (még) alkalmazni. A tanácstalanság jellemzi őket. Ilyen váltókorszak a magyarság kora középkora, azon belül is a honfoglalás históriája.

Mіндеzen tényezők a történelemtanárokat sebezhetővé teszik a historizáló-aktualizáló politikai érvek előtt. Azok pedig éppen a népvándorlás, a honfoglalás, a kalandozások és az államalapítás témakörében igen erősek.

A mai tankönyvek nem historizálnak. Huszonegy oktatási dokumentum, főleg tankönyv áttanulmányozásából jutottam arra a megnyugtató következtetésre, hogy a forgalomban lévő tanulási segédletek a honfoglalásról kizárólag a szakmai konszenzus által vallott felfogást, az ilyen értelemben hitelesnek elfogadott tényeket tartalmazzák. (Nagyjából a Györffy-féle történelmi iskola állításait és következtetéseit.) Jellemzi őket, hogy itt-ott még a vi-

tás kérdésekről – a kettős honfoglalás elméletéről, a honfoglalók lélekszámáról – is ismertetik a szembenálló felfogásokat.

Mindebben a tankönyvek egységesek. Különböznek megoldásaikban és a pedagógiai stratégiák tekintetében. Egyes tankönyvek a gazdaság- és társadalomtörténet bemutatását favorizálják, mások a politikátörténetét. Igen szép kísérleti munkák készültek az életmód-történelem szociál-antropológiai hátterű megtanításához.

A tanár kommunikációs helyzete kevésbé kötött, mint a tankönyvéké. A pedagógus a maga vélekedését is beviheti az órára, egyéni felfogását is közreadhatja. Szívneműveléses diákkörnyezetben azt is nehezen fogja megállni, hogy ne avassa be tanítványait a történettudomány adott kort érintő vitáiba, új eszméibe. De minden más feladatot és képzési lehetőséget megelőzve ott áll a nevelő a nagy kihívás előtt: a választható képzési stratégiák nyelvének mindegyikét megtanulni és alkalmazni – iskolatípusoknak, szociokulturális környezeteknek megfelelően.

Nem szorul bizonyításra, hogy a felsorolt tényezők miatt, továbbá a tantárgy körüli bizonytalanságok okán, valamint növekvő egzisztenciális gondjaik következtében a történelemtanárok nincsenek ráhangolva számottevően új honfoglalás-kép befogadására. Az új jegyek recepciója akkor is nehezen menne, ha az újdonságokhoz rendszeresen összerendezett információként jutnának hozzá. De amiről a millecentenáriumi monográfiák, konferenciakötetek, tematikus folyóiratszámok hírt adnak, az a maga módján eklektikus, töredékes, átvitt értelemben megszerkesztetlen anyag. Az olvasó előtt új részlet kapcsolódik a már meglévő ismeretek halmazához, és az olvasás során szemléleti eklektika érintkezik a befogadók nézeteinek eklektikájával.

Új információk, különböző absztrakciós szintek, eltérő hasznosíthatóság

A pedagógus három absztrakciós szinten találkozhat új ismeretekkel: az egyes, körülhatárolható tények birodalmában, a

középszintű elmélet síkján és metatörténelmi tételekben.

Az első szinten helyet foglaló megállapítások, mint látni fogjuk, maguk is elemi tények láncolatából tevődhetnek össze. Eredetük és fogadtatásuk szerint egyaránt kétfélek. Jelentős részüket a történeti társ- és segédtudományokban fogalmazták meg, s csak kisebb hányaduk szorosabban véve történelmi. Fogadtatásuk természetes módon tér(het) el egymástól. Egyes esetekben az állítások azonnal helyükre kerülnek, máskor – többnyire – vitatják őket.

1. Logikai okokból itt kell szólni egy újdonságról, amely mint korszakolási tétel, természetesen a középszintű elméletnek volna része. A honfoglalást nem korszerű pontszerűen szemlélni. Az folyamatjellegű.

Beleilleszkedik a kalandozások időszakába. Az, tudjuk, már az első év szerint ismert (862) hadjárat előtt megkezdődött, s 970 táján ért véget. A honfoglalás beleilleszkedik az önállósult magyar politikai szervezet történetébe is, amely tudvalevőleg a kazároktól való függetlenedés évtizedeiben kezdődött, 830 és 860–870 között. S akármikor is húznánk meg az állami önállóság megszakadásának időpontját, középkor-történezeink mindenképpen megállnak ott, ahol az átmenetet lezáródnak látják: az európai, latin-keresztény hűbéri állam és társadalom együttes kialakulásánál. Ez nagyjából III. Béla és az utolsó Árpádok közötti évszázadra esik.

A folyamatszerűség valósága mellett két összefüggésben is érvelhetünk. Először, a honfoglalás történetének kibővítésével és újszerű taglalásával. Ez *Kristó Gyula (1)* nevéhez fűződik. Szerinte a honfoglalás 892–893-ban kezdődött azzal, hogy a katonai segédnépek *Kuszán* (Kurszán, Cusala) vezetésével kiterjesztették a magyar uralmi területet a Kárpát-medence keleti felére is, nagyjából a Garam-Duna vonaláig. Ezt követte 895-ben a népesség zömének átköltözése ugyanerre a területre. 896 és 899 között a források hallgatnak a magyarokról. Ez idő alatt rendezkedtek be a törzsek és nemzetségek, felosztván a szállásterületet egymás között. Ezekre az

évekre esett a történelmi Erdély nagy részének kiürítése. A régió középső és északi részén maradtak magyar helyőrségek, azonban déli területein a magyar fennhatóság csak évtizedekkel később alakult ki.

900-ban *Arnulf* német királlyal szövetségben egy nagy fontosságú észak-itáliai hadjárat folyt le. Az egyszersmind földértési célt is ellátott: vajon a megsarcolt, pusztított terület alkalmas volna-e egy második honfoglalásra, tehát arra, hogy a magyar szállásterületet áthelyezzék a Pó völgyébe. A válasz negatív volt, de ez nem

akadályozta meg a magyar kalandozókat abban, hogy visszatérően ne szállják meg a frank-bajor-szláv Pannóniát, valamint a történeti Szlavóniát: a Dráva-Száva közének keleti felét. Közzelebbről azokat a vidékeket, melyeket 895–896-ban a déli morva állam bukásával a magyarok még nem szálltak meg.

Pannónia megszállásával a magyar szállásterület nyugati határvidékén adáz harcok lobbantak fel az északi morvák területeitől dél felé egészen a karantán-bajor végekig. 902-re a magyarok megdöntötték Svatopluk utódainak Morvaországát. Azt követően pedig, hogy az odáig váltakozó sikerű harcot 907-ben egy súlyos bajor vereség zárta, a magyar uralmi terület legkésőbb 910-re elérte az Enns folyót, s magában foglalta a Morava völgyén túli szláv területek egy részét is.

Az is tény, hogy a magyar uralmi terület, tehát az a hódoltatott vidék, melynek lakossága adózik a magyaroknak, s a fennhatóságot magyar helyőrségek biztosítják, egy ideig még kelet felé átnyúlt a Kárpáton, a volt Etelköz egyes északi övezeteire. Erről régészeti leletek szolgáltatnak bizonyosságot. Az sem vitatható, hogy az uralmi területen belül folyamatosan terjeszkedett a szállásterület. De úgy, hogy a Dél-

Dunántúlon a magyar népesség csak a 10. század közepén telepedett meg.

Ugyancsak a folyamatszerűség mellett szól, hogy vizsgálható: milyen hosszú időre befolyásolta különböző összefüggésekben a hatalmi-társadalmi viszonyokat a honfoglalás. Mint utóbb kiderült, a beköltözés kikényszerítette, hogy a honfoglalók alkalmazkodjanak az új ökológiai viszonyokhoz. Előre nem látott következményekkel járt, hogy elvékonyodtak a közvetlen türk-nomád kapcsolatok: Kazária 962-ben elbukott. Kristó Gyula szerint ön-

magában e tény gátolta meg, hogy a beköltözők kétnyelvűségét a finnugor nyelv, ne pedig az ótörök határozza meg. A legnagyobb hatást az váltotta ki – e téren a millicentenáriumi szakirodalom megerősíti a hagyományos felfogást –, hogy a módosuló politikai erőviszonyok rászorították a magyarság vezetőit,

engedjenek teret a latin-keresztény-német birodalom kulturális és politikai befolyásának. Mindez együttesen teszi értehetővé, miért nyúlik át a honfoglalás hatása a mába. A beköltözés mindvégig befolyásolta a szláv élet- és hatalmi viszonyait, nyelvi elkülönülésüket, mert – mint azt *František Palacký* (1798–1876) már meggyőzően bizonyította – a magyarság ék módjára választotta ketté az északi és déli, a keleti és nyugati szlávokat. (2)

Más hatások természetesen csak egy-két nemzedék életét befolyásolták. *Berengár* és utódai Itáliában csaknem fél évszázadon át, 905 és 951 között, adóztak a magyaroknak. A bajor hercegek évi sarcot csupán 907 és 933 között fizettek, ámde az uralmi övezet határát az Ennstől véglegesen csak a 960-as években szorították vissza.

Így fest folyamatként a honfoglalás, amelyet a „pontszemléletű” történelemfelfogás – némi egyszerűsítéssel mondom ezt

*Egyes tankönyvek
a gazdaság- és
társadalomtörténet
bemutatását favorizálják,
mások a politikatörténetét.
Igen szép kísérleti munkák
készültek az életmód-
történelem
szociálanropológiai
hátterű
megtanításához.*

– így foglal össze: „A besenyőktől és a bolgároktól elszenvedett verség után, me- nekülöben, a magyarok két év (895–896) alatt elfoglalták a Kárpát-medencét.”

2. Térjünk vissza ezek után az egyes események újdonságaihoz. Ezek, mint céloztam rájuk, kétarcúak. Senki sem vitatja, hogy a 10. századi magyar történelem szempontjából fontos az arab forrásból származó 942. évi magyar vezéri névsor. De hogy ebből kiindulva – összekombinálva a névolvasatokat néhány más természetű bizonyítékkal – mennyire indokolt 945 tájára belháborút feltételezni a magyar törzsek között, az csak később dőlhet el az elméletépítő Györffy György és esetleges vitapartnereinek eszmecseréjében. Györffy azt feltételezte, hogy a Tisza menti kereskedelmi út birtoklásáért egy második honfoglalással felérő törzsi háború zajlott le az Árpád-fiak, valamint *Ond*, *Alpár*, esetleg még *Galád* vezérek között. Más kutatók e tényhez kapcsolták, hogy a nagyfejedelemi központ a Tisza felső vidékéről átkerült az északkeleti Dunántúlra. (3)

Ennél nagyobb horderejű megállapításnak tűnik, amit az első tapasztalatok szerint a szakemberek nem is igen vitatnak, Györffy György és *Zólyomi Bálint* (4) elemzése a 9–10. századi nagy szárazságról. E klímaváltozás ökológiai következményei önmagukban is nyugat felé kényszerítették a magyarságot, meg is könnyítve számukra a Kárpát-medence meghódítását. Tekintve, hogy a nomadizálásra alkalmas területek a fölmelegedést kísérő állatellenség miatt az avar kor utolsó időszakában elnéptelenedtek. Ezekkel az aszályos zónákkal a Kárpát-medencén osztozó frankok, morvák és bolgárok az egész 9. század folyamán nem tudtak igazán mit kezdeni.

3. Távlatosak és eddigi eredményeik alapján is sokat mondanak a honfoglalás és a kalandozások korára vonatkozó embertani vizsgálatok, *Éry Kinga* kutatásai. (5) A szakember két tényt tart biztosnak. Először, 900 táján a Kárpát-medencében főleg europid típusú, zömmel keskeny, hosszú koponyaformájú őslakosság élhetett. Másodsor, a honfoglalók genetikai-

lag különböző két főcsoportot alkottak. Ezek közül az egyik, a széles koponyájú europid és euromongoloid népesség a Dontól keletre eső eurázsiai füves puszta vidékéről származhatott. Ez a népesség jórészt az Alföldön telepedett meg, s igen gazdag leleteket hagyott maga után, el- lentétben a másik embertani főcsoporttal. Bennük sejtí *Éry Kinga* a hét magyar törzs népét.

A másik csoportban, a keskeny agyko- ponyájú, zömmel europid népességben az antropológus a csatlakozó népek egyedeit véli fölismerni – zömmel kabarokat, ki- sebb arányban keleti szlávokat. Ez az etni- kum a Dunántúl északi és keleti felén, va- lamint az Alföldtől északra eső dombvidé- ken telepedett meg. Embertani párhuzam- maik a Fekete-tengertől északra eső ligetes puszta népességéhez vezetnek. A szakem- ber e csoport eredetét az úgynevezett ant- ropológiai távolságszámításra alapozta. Vizsgálati módszere szerencsésen kiegészítette a régészeti eljárásokat, amelyek azt mutatták ki, hogy a vizsgált temetők tárgyi leletei nagyon hasonlítottak egy- máshoz, viszont jelentékenyen különböz- tek az őslakosság tárgyi műveltségének emlékműveitől.

Éry Kinga a külön-külön való letelepe- désből arra is következtetett, hogy a hon- foglalók kétféle népességének politikai kapcsolata rövid múltra tekinthetett vissza. *Kristó Gyula* ezt a sejtést úgy konkrétizálta, hogy a 9. század közepén a három kabar törzs – elnevezéseikből kettőt: *Berényt* és *Varsányt* a kutatók bizonyos valószínűséggel azonosítottak – szövetség- ge („Háromkabarok”) a „Hétmagyarok” fennhatósága alá került (6) *Kristó Gyula* továbbépítette *Éry Kinga* azt a megál- lapítását is, mely szerint a Kárpát-medenc- e lakosságának többségét a kora Árpád- korban a honfoglaláskor itt talált népesség leszármazottai tették ki. (7) Ebből formált fontos érvet a szegedi professzor arra, hogy a honfoglalók száma nem múlhatta felül az egyébként vegyes etnikumú ittszületettekét.

4. Helyszüke miatt csak utalni tudok az olyan történelmi célzatú természettudomá-

nyos kutatásokra, mint amelyekből fény derül a Kárpát-medence korabeli vaskohászatára, *Gömöri János* feltárásaira. (8) Ebbe a kategóriába tartoznak az archeozoológiai kutatások is. *Bökönyi Sándor* feltárásainak legérdekesebb tanulsága az, hogy a kutatás 19. századi, romantikus szakaszában ősi magyarnak feltételezett ló-, szarvasmarha- és juhajták bizonyosan nem élhettek még ezerszáz év előtt. (9)

Kirakósjáték sok bizonytalansággal: a honfoglalás középszintű elméletei

1. A körülhatárolható tények újdonságai nagy részben beilleszthetők a hagyományos honfoglalás-képbe. A középszintű elmélet síkján is találunk olyan, új, főként köztörténeti megfigyeléseket, amelyek erőltetés nélkül egészítik ki az eddigi ismereteket. Csaknem mindig az a téma, hogy a magyar politika milyen motívumokkal, milyen szálon kapcsolódik bele a térség nemzetközi politikájába.

Szerzők egész sora (10) elemezte már, mitől borult fel Kelet-Közép-Európa hatalmi egyensúlya a 9. század második felében, s mit jelentett, hogy éppen akkor lépett egy új hatalom színre, a nomád magyarság. Hitelesebbnek tűnik a honfoglalás körüli konfliktusok magyarázata, amióta e fejleményt nem pusztán a közép-ázsiai mohamedán támadásból vezetjük le, nem is csak a kazároktól való függetlenedés folyamatából, de még csak nem is a bizánci–magyar, illetve bolgár–besenyő koalíciók harcából, hanem megértjük a régió északi szárnyának szövetségi viszonyait is, benne a morva–bolgár, illetve frank–magyar együttműködés mozgatórugóit.

Ehhez hasonlóan szemléleti realizmust formál a kalandozások újabb történeti szemlélete, amely a belső hatalmi viszonyok – érdekek és ellenérdekek – mellett külpolitikai szempontokat is beiktatott a magyarázó tényezők közé. Mikor került sor központi s mikor törzsi szintű hadakozásra? Mikor és miért került sor a zsákmányoló–rabló hadjárások mellett sarcoló hadmenetekre is? Mikor váltottak át a kalandozások vezérei adóztatásra? Mikor

vonták be a magyarokat a frank–német belharcokba a bajor, mikor a frank és mikor a szász frakciók? Mi magyarázza, hogy a magyar csapatok francia földön általában a legitim, de gyöngye uralkodóház mellett, s a dinasztiaival szembe forduló, Capeting-párti nagyhübéresek tartományait pusztították? Mikor járták a hadak útját magyar kontingensek mint külföldi nagyurak szövetségesei, s mikor mint zsoldosok?

Ebbe a kategóriába tartoznak azok a társadalom- és gazdaságtörténeti fejtegetések is, amelyek a régészeti leletekből vezetik le, hogyan s mennyire tollasodtak meg a kalandozásokból a magyar társadalom egyes rétegei. (11)

Valamennyi ide vonható vizsgálat azt az igen korszerű elvet képviseli, mely szerint nincs a magyar történelemnek olyan kis részlete, melynek ne volna nemzetközi összefüggése. Ez a személelmód feloldja a nemzeti és egyetemes merev, statikus szembeállítását. Ezért megérdemli, hogy a történelemtanárok megkülönböztetett figyelemmel tanulmányozzák, valahány vizsgálatban ez a szempont meggyőző erővel érvényesül.

2. Egészen más – lehangoló – képet nyújtanak a középszintű elmélet szintjén megfogalmazott gazdasági, társadalmi és politikai tárgyú millicentenáriumi összefoglalások. Márpedig az újabb szakirodalomnak ez teszi ki a legnagyobb részét.

A tankönyvek, mint utaltam rá, átvették Györffy György legtöbb tételét. Ezek közs magva az, hogy a magyarság félnomád gazdálkodású törzsi-nemzeti társadalomként, törzsszövetségi politikai szervezetben lépte át a Kárpátokat. Társadalmá ekkor már erősen tagolódott. Nincs forgalomban lévő történelemkönyv, amely ne ismertetné a diákokkal az „úr”, a „bő”, a „jobbágy” és az „in” társadalmi kategóriáit; ne említené meg, hogy a megyék a nemzeti uralmi területekből alakultak ki. Ugyancsak átkerült a tankönyvekbe a 400–500 ezer főnyi honfoglalóra vonatkozó okfejtés. Néhány tankönyv bemutatja azt a gondolatmenetet is, amelyben Györffy György a törzsnevekből vált helynevek alapján feltételezi és lokalizálja az országban a széttelepített törzsrészek helyét.

A millicentenárium szakirodalmának talán legfontosabb tudománytörténeti fejleménye, hogy most már a szélesebb közönség előtt debütált a Kristó-iskola, elsősorban maga Kristó professzor. E szellemi műhely szélesedő nyilvánossága múlhatatlanul szükségessé teszi, hogy a történelemtanárok ismerkedjenek meg az ő felfogásával, amely számos ponton ellentétes Győrffy professzoréval.

Kristó Gyula a honfoglalók lélekszámát a Győrffy-féle becslésnek egyötödére teszi, s általában is cáfolja, hogy idősebb professzortársa forrásai-ból helyes módszerrel helyes következtetésekre jutna. Kristó Gyula elsősorban az írásos forrásokra támaszkodik, s szkeptikus a régészeti adatokból levonható etnikai, társadalomtörténeti következtetésekkel szemben. Két alaptétele van. Az első szerint a honfoglaló magyarok és utódaik – nomádok, igen korlátozott mértékű és jelentőségű fölműveléssel, s – a nomád társadalom szabályainak megfelelően – társadalmuk homogénebb, kevésbé hierarchikus, mint azt korábban feltételezték. Másik tétele szerint a magyar politikai szervezet fejlettebb volt a korábbi feltevésnél. A kazároktól való függetlenedés után a két törzsszövetség már nomádállamot alkotott. E képződmény egysége azonban legkésőbb a 10. század közepére megbomlott. A helyébe lépő törzsi államok természetük szerint territoriális nomádállamok. A harmadik fejlődési szakasz: az Árpádok állama, amely több nemzedék alatt illesztette rá a latin-keresztény, hűbéri államtypust az államhoz képest lassabban átalakuló nomád-barbár társadalomra.

Ez a két nagy szellemi konstrukció, amely minden lényeges ponton cáfolja

egymást, békésen él egymás mellett a szakirodalomban és az egyetemi előadótermekben. Nem a pedagógusok feladata eldönteni, kinek s milyen mértékben van igaza. De a pedagógus felkészülésének része, hogy e felfogásokat ismernie kell. Hiszen a tudás közvetítőjeként nincs joga, de oka sincs elhallgatni a diákok előtt az ellentétes nézeteket s érveket – például a honfoglalók létszámáról. A tanári magatartás felelőssége e kérdésben meg is nő azáltal, hogy a korszak történelme forrásokban szegény.

Hogy – az előbbi példánál maradván – 9. századi eleink végül is hányan lehettek, arról a Dzsajháni-hagyományra visszamenő mozlim források egyetlen mondatban tájékoztatnak. *Ibn Ruszta* is, *Gardézi* is úgy fejezi ki magát, hogy a magyarok „főnöke húszezer lovasal vonul ki”. Erre a soványka alapra húztak fel éppen legkiválóbb mediévistáink (12) impozáns, de ingatag szellemi épületet.

A millicentenáriumi szakirodalom feltárja a kutatásokban még meglévő fehér foltokat is. Gondoljuk meg, milyen nagy gonddal mutatják be tankönyveink a társadalom életmódját és életmód-változásait. Nyilván biztosabb alapon nyugodna a tanítás, ha legalább egy tudományos értekezés megvilágította volna a tanárok előtt, hogyan képzeljék és képzeltessek el sok tízezer ember és egy-két millió lábasjóság átköltöztetését néhány száz kilométeres távolságra. Nem tudjuk magunk elé képzelni, hogyan folyhatott le egy nemzeti gyűlés. A kutatás egyik legsúlyosabb hiánya, hogy nincs életszerű elképzelése a korabeli családról. Végül teljesen hiányoznak magyar fordításban a kelet-közép-európai történeti komparatiztika e korra vonatkozó művei. Mit tud a tör-

*A millicentenárium
szakirodalmának
talán legfontosabb
tudománytörténeti fejleménye,
hogy most már a szélesebb
közönség előtt debütált
a Kristó-iskola, elsősorban
maga Kristó professzor.
E szellemi műhely szélesedő
nyilvánossága múlhatatlanul
szükségessé teszi, hogy
a történelemtanárok
ismerkedjenek meg az ő
felfogásával, amely számos
ponton ellentétes Győrffy
professzoréval.*

ténelemtanár a kazárokról, a bolgárokról, a besenyőkről, a morvákról, egyáltalán a korszak német, bizánci, szláv és türk-nomád történelméről.

Kristó Gyula egyik új művében egyébként teljes joggal állapította meg, hogy „Az európai típusú magyar állam – kialakulásának egyedi volta ellenére is – teljesítette mindazt, amit a más gyökerekből sarjadt kelet-közép-európai államok teljesítettek”. (13) De hogyan? Elvi megállapítása mélységélességet attól kapna, ha tudnánk, miként és mikor alakult ki nálunk, valamint a szomszédos országokban például a szolgálófalvak rendszere, a közemberek tízes-százaz osztályozásának rendje, a várkerületek (nálunk: vármegyék) területén a várnépek szervezése; melyik országban mikor állandósult a katonai kíséret.

A szaktudomány ismereteinek pillanatnyi állásáról nyugodtan idézhetjük Kristó Gyula szavait: „Úgy kell elképzelnünk a honfoglalásról és a honfoglaló magyarokról szóló kép megalkotását, mintha egy kirakós játékban az elemeknek csak kis hányada állna rendelkezésre. Ez a mennyiség ugyan nagy vonalakban elégséges a tartalom megállapítására, de a legtöbb részletlettelően cserben hagy bennünket.” (14) Hozzáfűzi még, hogy ebben a helyzetben van, aki a dedukció útját választja: a magyar fejlődést a regionális összefüggésekbe állítja, ő a maga részéről az egyediből kiindulva kezdi meg az utat az egyetemes irányába, tehát a saját véleménye alapján vá-

zolja fel a magyarság egyéni útját az európai államukig.

Megoldás-e, avagy csak szükségszerű állomás a marxizáló eklektika?

A kristói program logikusan következik a magyar kora középkor kutatásának mai állásából. De egy ponton a program nem a teljes igazságot tartalmazza. Az egyenletlenül és egyoldalúan gyűlő ismeretekből nagy vonalakban sem rajzolódna ki a

szellemi kirakósjáték ábrái. A honfoglalás témakörére nézve bizonyosan nem.

Volt egy – tudományos értelemben a történelem által megcáfolt – marxista narratíva. Erről a magyar szakemberek – nem csupán a történészek – már leválasztották a teleologikus jövőképet, s a hozzá elvezető út szigorú determinációját is fellazították. Nincs többé az egymást követő termelési módok szépen egybecsapolt, megszigtergált elmélete. Nincsenek többé az egymást követő termelési módok szépen egybecsapolt, megszigtergált elmélete. Nincsenek többé a kapitalizmust megelőző korokban osztályok, „proto-osztályok”, „kvázi-osztályok”. Elbúcsúztunk a társadalmi tényező

Volt egy – tudományos értelemben a történelem által megcáfolt – marxista narratíva. Erről a magyar szakemberek – nem csupán a történészek – már leválasztották a teleologikus jövőképet, s a hozzá elvezető út szigorú determinációját is fellazították. Nincs többé az egymást követő termelési módok szépen egybecsapolt, megszigtergált elmélete.

Nincsenek többé a kapitalizmust megelőző korokban osztályok, „proto-osztályok”, „kvázi-osztályok”. Elbúcsúztunk a társadalmi tényezőrendszerének piramis-modelljétől, melynek csúcsán a gazdasági meghatározottságok és hajtóerők helyezkedtek el.

zók rendszerének piramis-modelljétől, melynek csúcsán a gazdasági meghatározottságok és hajtóerők helyezkedtek el.

De mi lép magyarázó elvként a helyükbe? Kutatónként meghatározott számú – mélyebb síkon tehát véletlentől kormányzott számú – formáció. Olyan képlékeny fogalmakkal ráadásul, amelyekhez képest a pókhálófonal – acélkábel. Ahogy Kristó Gyula írta: „...ha nem ragaszkodom (miért

ragaszkodnék) ahhoz, hogy a világtörténelem során csak öt (valójában három) alapforma létezett, akkor semmi akadálya sincs annak, hogy külön kategóriát használjak a nomádok társadalomszervező és hatalomgyakorlási produktumára.” (15) Ez a külön kategória: a nomádállam.

Csak hogy az a nomadizmus-teória, amelyet Kristó Gyula a magyar állam kialakulásával foglalkozó gondolatgazdag könyvében a korai magyar történelemre koncentrált, a *Tőkei Ferenc-féle* iskola fel fogásán átszűrve jutott el hozzá (is). Márpedig Tőkei akadémikusnál keményebb következetességgel senki sem érvényesítette a magyar történettudományban a fiatal Marxra visszanyúló formációelméleti ortodoxiát.

Volt, nincs tehát formációelmélet, aztán egyszerre – kivonva belőle a logikai konzisztenciát – mégiscsak van. De milyen az? Újra és újra átolvasva a millicentenáriumi szakirodalomban a honfoglalással kapcsolatos történelemfilozófiai/metatörténelmi megjegyzéseket, vagy azt tapasztaljuk, hogy az ötletszerűség uralkodott el bennük, vagy azt, hogy az ilyen szintű problémák jobbára zárójelbe kerültek.

Láttuk, a konkrét ismeretekből sok újszerű tény, összefüggést tárt a nyilvánosság elé a millicentenáriumi szakirodalom. Ha ebből az irodalomból a konkrét ismeretek gazdagításán túl akarnak a pedagógusok általánosítható következtetésekhez jutni, azt még leginkább a középszintű elmélet módszertanának e korszakra alkalmazott példáiból meríthetik.

Az alternatívák felismertetése; a konkrét döntésről konkrét döntésre való haladás; annak bemutatása, hogy a kor politikai és kulturális (vallási) elitje igenis meghatározott magának valamilyen ideológiai célt, annak érdekében cselekedett is, de egészen már eredményhez jutott el, mint amire számított – a korszakon jól demonstrálható elvek, de mégis csak metodológiai elvek.

Ezen innen és túl, sajnos, rá kell fanyalodni a liberális politikai narratívának azokra a szlogenjeire, amelyek e történeti korra is ráillenek. Mások mellett például a

következőre: a honfoglalással a Kárpát-medencébe érkező magyar volt az egyetlen törökös kultúrájú, ökonómiajú és politikai szervezetségű nép, amely megőrizte nyelvét és azonosságát, s ezeket megővő jutott el az európai államig.

Mindez, vélem én, tökéletesen igaz. Meg is lehet értetni diákjainkkal. Mégis attól tartok, tíz diákból kilenc úgy fogja a hallottakat elkönyvelni magában, mintha Árpád a jövőre vonatkozó küldetésudattal lovagolt volna át Vereckén.

Számomra mindebből az a fő-fő tanulság, hogy a millicentenáriumi új gondolatokból sok mindent tanulhatunk, de új paradigmát e századok megértésére még nem. Ami van, amivel a tudósok is élnek, az az úgynevezett posztmarxizmus, közlebről megsejtelve: marxizáló eklektika. Ezért nyomatékosan türelmet javaslok a történelemtanárok javára, akik az új idők új nyelvét semmiképpen sem tanulhatják meg gyorsabban és előbb, mint a szaktudomány képviselői.

Kronstein Gábor

Jegyzet

- (1) Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Budapest, 1996, 102., 107., 125., 134–135. és 144–146. p.
- (2) Vö. *História*, 1996. 2. sz., 31. p.
- (3) Györffy György: *Vezéri szálláshelyek emlékei*. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994, 129–138. p.
- (4) Györffy György – Zólyomi Bálint: *A Kárpát-medence és Etelköz képe*. In: *Honfoglalás és régészet*, i. m., 13–38. p.; *Hová lettek az avarok? Györffy Györggyel beszélget Hadházi Gábor*. *História*, 1995. 3. sz., 3–9. p.
- (5) Éry Kinga: *A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában*. In: *Honfoglalás és régészet*, i. m., 217–224. p.; uő.: *História*, 1996. 2. sz., 25–26. p.
- (6) Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szege, 1995, 143–144 és 197–198. p.
- (7) Vö. *História*, 1996. 2. sz., 21. p.
- (8) Gömöri János: *A 9–10. századi vaskohászat*. In: *Honfoglalás és régészet*, i. m., 270. p.
- (9) Bökönyi Sándor: *Magyar állattartás a honfoglalás korában*. In: uo., 225–235. p.
- (10) Boba Imre, Bóna István, Györffy György, Kristó Gyula, László Gyula, Püspöki Nagy Péter, Róna-Tas András, Tóth Sándor László. Különösen két mű: *Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1160)*. Szege, 1993.; *Vajay, Szabolcs de: Der Eintritt des*

ungarische Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–933). Mainz, 1968.

(11) Révész László: 10. századi magyar fejedelmi kíséret temetői Karoson. Valóság, 1991. 10. sz., 87–97. p. – Cáfolja: Kristó Gyula: A magyar állam megszületése, i. m., 173–179. p.

(12) Legutóbb népszerű formában is. Györfly György és Kristó Gyula. História, 1996. 2. sz., 17–21. p.

(13) Kristó Gyula: A magyar állam megszületése, i. m., 369. p.

(14) Kristó Gyula: Magyar honfoglalás..., i. m., 8. p.

(15) Kristó Gyula: A magyar állam megszületése, i. m., 92. p.

(16) Uo., 91–93. p. Vö. még Tökei Ferenc bevezetője. In: *Óstársadalom és ázsiai termelési mód*. Budapest, 1973, 1982, 7–42. p. Aforisztikus tömörséggel: 29. p.

Szakirodalom (1996. július 15-ig)

Bartha Antal: *A magyar honalapítás*. Budapest, 1987.

Uő.: *A magyar nép őstörténete*. Budapest, 1988.

Györfly György: *István király és műve*. Budapest, 1977.

Uő.: *Kronikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest, 1993.

Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994.

Kristó Gyula: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*. Szeged, 1994.

Uő.: *A magyar állam megszületése*. Szeged, 1995.

Uő.: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1986.

Uő.: *Honfoglalás és társadalom*. Szeged, 1996.

Uő.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980.

Uő.: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Budapest, 1996.

László Gyula: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1996.

Róna-Tas András: *A honfoglalás kori magyarság*. Budapest, 1982.

Uő.: *A magyarság korai története*. Szeged, 1995. Makkai László: *Az európai feudalizmus jellegzetességei*. Budapest, 1982.

Millecentenáriumi tematikus folyóiratszámok: – *1100 év*. Rubikon, 1996. 1–2. sz.

– *A magyar honfoglalás a külföldi történetírásban*. Magyar Tudomány, 1995. 12. sz.

– *A magyarság néppé válása – az újabb kutatások tükrében*. Magyar Tudomány, 1996. 4. sz.

– *Honfoglalás*. História, 1996. 2. sz.

Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szeged, 1992.

Váczy Péter: *A magyar történelem korai századaiból*. Budapest, 1994.

Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. Szeged, 1993. /A magyarokról: 146–153. p.

Az olasz reneszánsz

A felületes, Peter Burke nevét nem ismerő olvasó könnyen eshetne előítéletei csapdájába e könyv kapcsán. A bevezető gondos elolvasása és a bibliográfia áttekintése azonban rögtön eloszlatja az előítéleteket. Kiderül, hogy a szerző ugyan a hatvanas években írta a könyve gerincéül szolgáló fejezeteket, a szöveg most magyarra ültetett változatát a nyolcvanas évek közepén fejezte be. Elolvasása után így valóban azzal teheti az ember a polcára ezt a könyvet, hogy az nélkülözhetetlen összefoglalása egyrészt a szóban forgó kérdés történetének, másrészt a reneszánsz itáliai művészet- és társadalomtörténet megismerésének.

Peter Burke könyve didaktikus, ezért kiválóan használható az oktatásban is.

A szerző az első fejezetben (*A probléma*) megfogalmazza célját – „hogy elhelyezze, illetve visszahelyezze a reneszánsz Itália festészetét, szobrászatát, építészetét, zenéjét, irodalmát és műveltségét eredeti környezetébe, a kor társadalmába...” –, és egyben bemutatja, hogy *Vasaritól* kezdődően a felvilágosodás nagy klasszika-filológusain, esztétáin, történétíróin, továbbá a 19. századi szellemtörténeti összefoglalásokon, majd a marxista történészek munkáin át hogyan jutott el az alapkérdések meg-

fogalmazásáig. Ha egy ismertetés írója lehet szubjektív, akkor el kell mondanom, hogy számomra ennek a historiográfiai fejezetnek az olvasása nyújtotta a legnagyobb örömet, még akkor is, ha pontosan tudom, hogy a könyv mondandója szempontjából erre pusztán a probléma megfogalmazása szempontjából volt szükség.

Az egyháztörténet-írás, továbbá a szellemi áramlatok története terén már a hetvenes évek felsőoktatásában sem szorult bizonyításra az a tétel, amelyet az irodalomtörténet-írás már régebben hangsúlyozott, tudniillik, hogy szükségtelen élesen